

Iboolaa

Iboolaan, duraan dhukkuba nama hoo'isuufi dhiixsu kan jedhamuun beekamu, dhukkuba rakkisaa, yeroo baay'ee dhukkuba namaafi beeladota ala ajjeessuun beekamuudha (Fkn. qamalee, weennii fi jaldeessa).

Iboolaan dhukkuba darbee darbee mul'atufi dhukkuba ajjeesaadha; kan uumamuus maatii vaayirasoota *Filavireedeefi*, sanyii vaayirasii *Iboolaatirraayi*. Sanyiin *Iboolaa vaayirasii* hanga ammatti adda bahe beekkame shan yoo ta'u afran isaanii dhala namarratti kanneen dhukkuba geessisaniidha: *Zaayer Iboolaa vaayirasii*; *Suudan Iboolaa vaayirasii*; *Bosona Taa'ii Iboolaa vaayirasii*, *Kootdivoorii ammaa Iboolaa vaayirasii*; fi *Buundibugiiyooti Iboolaa vaayirasii*. Inni shanaffaan, *Reeston Iboolaa vaayirasii*, jedhamu kan mul'atu namarratti osoo taane wantoota nama hintaaneerratti.

Iboolaan biyyoota Afrikaa huduutti argama. Sanyiin Iboolaa yeroo jalqabaaf kan qoratame 1976 naannoo laga Iboolaatti, kunis kan yeroo ammaa Dimookiraatawa Ripapiliika Koongoo jedhamuudha. Kana booda, tasa darbee darbee Afrikaatti kan mul'achaa tureedha.

Iboolaa uumamaan maaltu of keessatti akka hammatu wanti beekame hinjiru. Haata'u malee, ragaa hanga ammaatti argameen akkaatan uumama vaayirasii walfakkaataa wajjin qabuun, qorattoonni akka ibsaniitti vaayirasiin kun beeladootarraa akka dhufuufi Sinbirroon halkanii irra caalatti baattuu dhukkuba kanaa ta'uun nishakkamti. Akaakuuwwan afran beeladarratti mul'atan hundi isaanii kan argaman Afrikasatti.

Daddarbinsa

Hanga yoonatti Iboolaan wanti irraa dhufu wanti adda bahe hinjiru, akkaataan jalqaba itti dhala namaa qabuu danda'ees wanti barama hinjiru. Haata'u malee, akka qorattoonni jedhaniitti dhukkubsataan jalqaba dhukkubichaan qabame, beelada dhukkubichaan hinfaalamne wajjin walitti dhufeenya akka qabaachaa ture ibsu.

Dhukkubichi yoom namootarratti mul'ata, vaayirasichi karaawwan hedduun namoota birootti daddarbuu danda'a. Kunis kan armaan gadi qabata:

- kallattumaan dhiiga ykn dhangala'oo dhukkubsataa dhukkub Iboolaatiin qabamee tuquuni (kunis kan hammatu gadteessuma, hancuufa, fincaan, haqqeefi isparmii yoo ta'u kana qofatti kan murtaa'uu miti).
- meeshaalee namni ykn beelanni dhukkubsate tokko itti fayyadamee kanneen akka limmoofi sirinjii yoo dhigaafi dhangala'oo dhukkubsataatiif saaxilamee jiraate karaa kanas dadarba.

Vaayirasiin dhigaafi dhangala'oo keessatti argamu nama biraatti karaa madaa qaama isaarra jiruufi karaa qaawwa qaama isaarra jiruutiin (Fkn. ija, funyaan ykn afaan) darba. Vaayirasiin Iboolaa hammatee jiru akkaataa salphaan maatiifi hiriyyoota namicha qabameetti darbuu danda'a. Sababni isaas yeroo namicha dhukkubsate wal'aanan carraan isaan dhiigafi dhangala'oo isaa tuquu bal'aa waan ta'eefi.

Iboolaan yeroo jalqaba mul'ate bakki itti babal'ate naannoo buufata fayyaatti: Isaanis: hospitaala ykn Kilinikiidha. Saaxilamummaan dhukkuba Iboolaa bakki itti heddumaatu naannoo buufata fayyaatti. Kunis, yoo hojjettoonni meeshaalee ittisaa kanneen akka maaskii, goowaanii, gilaviifi maskii ijaa godhachuu baataniidha.

Meeshaalee beekamummaa qabaniitti fayyadamuun yeroo namoonni dhukkuba Iboolaatiin qabaman baay'ee barbaachisaadha. Meeshaalee altokko fayyadamne fkn. Limmoofi sirinjii haalan qulqulleessuu ykn gatuun barbaachisaadha. Meeshaan itti fayyadamnu meeshaa hingatamne yoo ta'e, meeshaa danfisuun ykn bishaan danfaa keessa kahuun barbaachisaadha osoo deebisnee hinfayyadamiin. Yoo meeshaa haalan danfisnee itti fayyadamiin carraan vaayirasiin dadarbuu itti fufiinsa kan qabaatuufi kan walirraa cinne ta'a.

Mallattoo Dhukkubichaa

Namni Iboolaan qabame hanga mallattoon irratti mul'atuutti dhukkubicha walitti dhufiinsan hindabarsu.

Mallattoon Dhukkuba Iboolaa kallattiin kan hammatu:

- Hoo'isuu (38.6°C ykn 101.5°F)
- Mataa bowoo cimaa
- Dhukkuba ribuuwwan
- Haqqee
- Gateessuma qal'aa ta'ee kan dafee dafee dhufu
- Dhukkuba garaachaa
- Cal'isee qaamni isaa dhiiguu

Mallattoo adda addaa yerooma kamiyyuu guyyoota 2 hanga 21 tti erga Iboolaan qabamee booda mul'achuu. Garuu guyyoonni jiddu galeessaa 8 hanga 10ti.

Dhukkuba Iboolaarra dandamachuu kan murteessuu aniisaa namicha qabameeti. Namoonni dhukkuba Iboolaaf saaxilaman yoo xinnaate waggaa 10f carraan isaan dhukkuba kanaan qabamuuf qabaniin xinnaadha.

Carraa Saaxilamummaa

Iboolaan biyyoota Afrikaa huduutti argama. Bara 1976 eegalee, Iboolaan biyyoota armaan gadii keessatti mul'atee jira. Isaani:

- Dimookiraatawa Ripabiliika Kongoo
- Gaaboon
- Sudaan Kibbaa
- Iyiveerikoostii
- Ugaandaa
- Ripabiliika Koongoo
- Afrikaa Kibbaa
- Guudiyaa
- Laaybeeriyaa
- Saraliyoon
- Seeneegal
- Naaygeeriyaa

Dhukkuba Iboolaa umamumaan kan hammatufi haalli inni ittiin namatti darbu hinbaramne, akkasumas carraa naannoo tokko qofa sakatta'uus ulfaataadha.

Yeroo jalqaba Iboolaan namoota qabu eegaluu hojjettoonni fayyaa, maatiifi hiriyaan namicha dhukkubichaan saaxilamee carraa guddaa qabu. Hojjettoonni fayyaa Afrikaa dhaabbata fayyaa Afrikaa akkaataa dhukkubichi itti dhufuufi of irraa ittisuu danda'an gaafachuu qabu. Namoonni ogummaa fayyaa qaban Ameerikaa keessatti akkaataa dhukkuba Iboolaa ofiirra itti ittiisaniifi too'atan qajeelchuun Hospitaalota U.S keessa nama dhukkuba kanaan shakkame gargaaran.

Yaalii Taasisuu

Dhukkuba Iboolaa guyyoota muraasa keessatti beekuun rakkisaadha. Sababni isaas mallattoowwan guyyoota muraasa keessatti mul'atan kanneen akka hoo'isuu faati kan isaa qofa ta'uu dhiisuu danda'u. Mallattoon kun dhukkuboota akka Maalariyaafi Taayifooyidiitiif mallattoo baramaadha.

Haata'uu malee, namni tokko yoo namichi mallaattoo Iboolaafi walqunnamtii namicha dhukkubichaan qabamee wajjin qabaate, yoo dhiiga ykn wantoota dhangala'oo ta'an kan dhukkubsataa keessaa jigan tuqe, ykn yoo meeshaalee dhukkubaan faalaman fayyadame jiraate ogeessi fayyaatti dhimmicha itti himaame namni sun qophaa turuun wal'aanamuu qaba. Kanaafuu, naamunaan dhukkubsataarraa fuudhamuu qoratamee dhukkubichi maal akka ta'e mirkaneessuu qaba.

Qorannoon Labratorii dhukkubicha adda baasuuf wanti hammachuu qabu

Dhukkubichi yeroo meeqaf akka ture	Argamummaa qorannoo haala dhukkubichaa adda baasuuf
Erga mallattoon eegalee guyyoota muraasa keessatti	- Madaalli hancuufaa kan humna annisaa isaa wajjin walqabatuu taasisuu (ELISA) taasisuu. - IgM ELISA - Walfudhatiinsa Poolimarayizii - Vaayirasii adda baasuu
Jalqaba haala dhukkubaatin ykn erga wayyahee	- IgM fi IgG qaamni ittissa
Seenaa dhukkubsata isa darbe qorachuu	- Madaalli Imminiyoo keemistrii taasisuu - PCR - Vaayirasii adda baasuu

Yaalii

Yeroo ammaatti Talaalliin ykn yaaliin (kanneen akka qorsa akka faallaa vaayirasii faatii) mirkanaayee dhukkuba lboolaa fayyisuuf danda'ame hinjiru.

Mallattoon lboolaa kan yaalamu qabu akkuma mul'ateeni. Yaaliin hatattamaa yoo battalumatti gaggeeffamee carraan dhukkubicharra dandamachuu nidabala:

- Kun ammoo qaama dhukkubsataa keessatti seeloonni isaafi dhangala'oon qaama isaa keessa jiru walmadaalaa deema
- Sadarkaa Oxjiiniifi dhangala dhiigaa walmadaalsiisa
- Dhukkuboonni biroo yoo mul'atan yaaluu

lboolaa yeroon yaalamuun barbaachisaadha. Garuu, dhukkubicha dafanii yalamuuf mallattoo adda ta'ee waan hinqabneef baay'ee rakkisaadha. Sababni isaas mallattoowwan jalqaba mul'atan kanneen akka mataa bowoofi hoo'isuu mallattoo lboolaa qofa miti. Kanaaf, jalqabarratti sababni lboolaa dhufuun yaaluun nama dogongorsa.

Haata'uu malee, namni tokko yoo namichi mallaattoo lboolaafi walqunnamtii namicha dhukkubichaan qabamee wajjin qabaate, yoo dhiiga ykn wantoota dhangala'oo ta'an kan dhukkubsataa keessaa jigan tuqe, ykn yoo meeshaalee dhukkubaan faalaman fayyadame jiraate ogeessi fayyaatti dhimmicha itti himaame namni sun qophaa turuun wal'aanamuu qaba. Hanga iddattoon dhukkubsataarraa fudhatamee mirkanaahuutti uffata dhukkubicha nurraa dhorgu uffachuun walaansa dhukkubsatichaa itti fufuu qaba.

Wal'aansi gochaa hanga yonaatti beeladoota muraasaratti yaalamee mirkanahee jira. Garuu hanga yonaa dhala namaarratti hinyaalamne.

Ittisuu

Yeroo mallattoon dhukkubicha mul'achuu jalqabu carraan naannoo buufata fayyaatti dadarbuu isaa dabalaati deema. Kanaafuu, hojjettoonni buufata fayyaa dirqamatti kana beekuun meeshaalee lboolaa ofirraa ittisuuniin danda'amu hunda qopheeffachuu qabu. Kaayyoo guddaan qophii kanaa dhiiga ykn dhangala'oo nama dhukkubichaa faalamee tuquu dhabuufi.

Tarkanfii fudhatamuu qabu isaan kana hammachuu qaba:

- namoota dhukkubichaan qabamaniifi hinqabamnee adda baasuu
- namni dhukkubsataa lboolaa wal'aanu meeshaalee ittisa dhukkuba dadarbaa ittisan kaawwachuu (isaanis: maaskii, gilaavii, gawaanii qaama hunda uffisudha)
- kana malees, meeshaalee dhukkubni akka daddabarre dhorkan affeeluufi (isaan affeelamaniitti fayyadamuu)
- Nama dhukkuba lboolaatiin du'e reeffa isaa tuquu dhiisuu

Hojjettoonni fayyaa dandeettii dhukkuba lboolaa adda baasuu qabaachuu qabu ykn iddattoo imaltoota iddoo tokko gara tokootti socho'an sakatta'uuf dandeettiin barbaachisaadha.

CDC, Dhaabbata Fayyaa Addunyaa wajjin ta'uun akkaataa itti dhukkubni lboolaa daddarbuufi haala ittisa isaa qajeelfama qopheessee jira. Qajeelfamni kunis, [fayyaa Afrikaa akkaataa dhukkubichi itti dhufuufi](#), qajeelfamni kunis wanti inni ibsu:

- vaayirasii dhiigaafi hoo'aan darbuu kanaaf beekkamummaa kennuu
- naannoowwan buufata fayyaatti tamsa'iinni isaa akka cimneefi meeshaalee naannootti haala salphaan argamutti fayyadamuu kunis baasii xiqqaan akka namoonni of baraaran taasisa